

СТЫЛІСТЫЧНАЯ РОЛЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ У МОВЕ ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАЎ У. ДУБОЎКІ

У артыкуле вызначаецца стылістычная роля фразеалагізмаў у мове паэтычных твораў У. Дубоўкі, аналізуецца іх экспрэсіўна-ацэначная і функцыянальна-стылявая афарбоўка.

Адным з актуальных пытанняў лінгвістыкі на сённяшні дзень застаецца даследаванне і вывучэнне фразеалагічных адзінак у мове твораў мастакоў беларускага слова. І ў першую чаргу пытанне пра функцыянаванне фразеалагізмаў у мове мастацкага твора, пра іх творчае выкарыстанне і стылістычнае значэнне, што звязана непасрэдна з вывучэннем індывідуальнага стылю пэўнага майстра слова.

Калі параўнаць фразеалагізмы і словы паводле стылістычных асаблівасцей, то становіцца відавочным, што экспрэсіўна-эмацыянальная афарбоўка з'яўляецца неад'емнай уласцівасцю абсалютнай большасці фразеалагічных адзінак, у той час як асноўная маса слоў стылістычна нейтральная. Гэта найбольш выразна назіраецца ў мове паэтычных твораў У. Дубоўкі, паколькі творчая манера паэта вылучаецца выключным багаццем фразеалагізмаў і разнастайнасцю прыёмаў іх выкарыстання. Творца ўводзіць фразеалагічныя адзінкі ў тканіну сваіх твораў і пры гэтым выяўляе індывідуальна-аўтарскі падыход да іх скарыстання. Таму аб'ектам нашай увагі абрана мова У. Дубоўкі, а прадметам вывучэння сталі ўсе фразеалагічныя адзінкі, якія вызначаюцца ў паэтычных творах паэта багатай экспрэсіўна-эмацыянальнай выразнасцю.

Неабходна адзначыць, што пры дапамозе фразеалагізма не толькі называецца тая ці іншая з'ява рэчаіснасці, але і выказваюцца экспрэсіўна-ацэначныя адносіны гаворачай асобы да гэтай з'явы. Напрыклад, працэс смеху можна перадаць дзеясловам *смяцца*, які будзе выконваць толькі намінацыйную функцыю, а таксама фразеалагізмам *зубы шчэрыць*, як гэта робіць У. Дубоўка: *Пасля – абед, пасля – вячэра, / пасля – віно і моцны мёд. / Святы дык толькі зубы шчэрыць, – / за ўсё пакутуе народ* [1, с. 33]. У гэтым выпадку перададзенае фразеалагізмам значэнне 'смяцца' абрастае шматлікімі эмацыянальна-экспрэсіўнымі і іншымі характарыстыкамі і непараўнальна ўзбагачаецца.

Фразеалагічныя адзінкі, у адрозненне ад большасці слоў, узніклі і ўзнікаюць даволі часта не столькі для абазначэння розных «кавалачкаў» навакольнай рэчаіснасці, колькі для выражэння

мадальных ацэнак і адносін да выказвання. Таму ў сэнсавай структуры фразеалагізма звычайна прысутнічае стылістычнае значэнне – канататыўны элемент, які экспрэсіўна-эмацыянальна афарбоўвае прадметна-лагічнае значэнне (паняццыйны змест) фразеалагізма, надаючы выказванню ўрачыстасць, фамільярнасць, іранічнасць, жартаўлівасць, непашану і інш. [2, с. 198].

Стылістычнае значэнне складаецца з двух кампанентаў, якія выступаюць як розныя бакі адной з’явы: а) экспрэсіўна-ацэначнай афарбоўкі, якая надае фразеалагізму ацэначныя, эмацыянальныя і іншыя адценні, б) функцыянальна-стылявой афарбоўкі, якая паказвае на прыналежнасць фразеалагізма да пэўнага стылю. Так, выраз *грэх на душу ўзяць* [3, с. 293], выкарыстаны У. Дубоўкам у кантэксце *Вялікі грэх я на душу ўзяў бы, / Каб не вярнуў табе твае дары* [3, с. 293] мае фразеалагічнае значэнне ‘паступаючыся сваім сумленнем, перакананнем, рабіць які-небудзь заганны ўчынак’, а таксама экспрэсіўна-ацэначную афарбоўку неадабрэння і належыць да разраду размоўных фразеалагічных адзінак. Усе гэтыя тры істотныя элементы і складаюць сэнсавую структуру дадзенага выразу.

Састаўнымі часткамі экспрэсіўна-ацэначнай афарбоўкі амаль усіх фразеалагічных адзінак з’яўляюцца ацэначнасць, эмацыянальнасць і экспрэсіўнасць.

Здольнасць не столькі называць тыя ці іншыя з’явы, колькі даваць ім станоўчую або адмоўную ацэнку, уласціва многім фразеалагізмам У. Дубоўкі. Для прыкладу параўнаем наступныя фразеалагізмы: *не шкадуючы рук* (працаваць) ‘вельмі старанна, не перастаючы’ і *цераз пень ды калоду* ‘абы-як, нядбайна (рабіць што-н.)’, *у самы раз* ‘цалкам падыходзіць, адпавядае каму-н.’ і *як соль у вочы* ‘тое, што мяшае, раздражняе, злуе; вялікая парашкода для каго-н.’. Адны з іх якасна характарызуюць асобу ці прадмет, напрыклад: *Напішуць: “Добра ўсё, у самы раз!” – / а заўтра: / “Брак настрояў пралетарскіх!”* [1, с. 64]; *Ты будзеш праўду знаць цяпер: / заўжды яна як соль у вочы. / Яна закатуе цябе, атруціць дні твае і ночы...* [4, с. 24]. Іншыя ж не прама, а апасродкавана характарызуюць не асобу, а яе дзеянне і ўжо праз дзеянне – асобу як носьбіта гэтага дзеяння, напрыклад: *А ўсё цераз пень ды калоду / ўсе здабыткі і ўся насалода* [1, с. 154]; *Не шкадуючы рук працавала яна, / дык няхай і падзяка ёй будзе ад нас.* [4, с. 77].

Эмацыянальнасць фразеалагічных адзінак звязана з выражэннем імі розных пачуццяў, настрою, суб’ектыўных адносін да асобы, прадметаў, з’яў. Асобнае месца займаюць у паэтычных творах У. Дубоўкі выклікавыя выразы, бо эмацыянальнасць і складае іх

змест. Так, напрыклад, фразеалагізм *хай ім ліха* выражае праклён, абурэнне: *А дукаты, хай ім ліха, / зладзяёў яшчэ прывабляць*. [4, с. 38]. Нярэдка фразеалагізмам уласціва і эмацыянальнасць, і ацэначнасць адначасова. Такі выраз як *вось дык на!* станоўча характарызуе персанаж твора і выражае здзіўленне ад нечаканага, напрыклад: *Смяецца Вецер: / – Вось дык на! / Якая дужая яна [Хмара]!* [4, с. 164].

Экспрэсіўнасць атаясамліваецца з выразнасцю і характэрная амаль для ўсіх фразеалагізмаў, выкарыстаных У. Дубоўкам на старонках сваіх паэтычных твораў. Асобна можна гаварыць пра экспрэсіўнасць фразеалагічных адзінак, у сэнсавай структуры якіх ёсць сема ўзмацняльнасці. Гэта пашыраецца і на бязобразныя фразеалагізмы з адсутнай ці цьмянай унутранай формай: *адзін у адзін* ‘зусім аднолькавыя і добрыя паводле якіх-н. якасцей’ (*Глядзіш – хлапчuki / дзецюкамі ўжо сталі. / Адзін у адзін / малайцы каля маці*. [4, с. 209]), *на ўвесь дух* ‘вельмі хутка, з вялікай скорасцю’ (*Лісіца – скок! / І на ўвесь дух – да рэчкі* [4, с. 145]).

Неабходна адзначыць і разнастайныя віды экспрэсіўна-ацэначнай афарбоўкі. Так, адны фразеалагізмы ў мове твораў паэта маюць павышаную афарбоўку, другія ж – зніжаную. Фразеалагізмаў, якія характарызуюцца як высокія, узнёслыя, параўнальна няшмат, напрыклад: *свет не чуў* [4, с. 33] ‘ніколі не было, ніколі не сустракалася’, *як пані* [4, с. 291] ‘вельмі добра, зручна, выгодна’. Іншымі найбольш тыповымі відамі стылістычнай афарбоўкі фразеалагічных адзінак у паэтычных творах У. Дубоўкі з’яўляюцца адабрэнне: *адна ў адну* [4, с. 79] ‘зусім аднолькавыя і добрыя паводле якіх-н. якасцей’; неадабрэнне: *у вочы пальцам пораць* [3, с. 40] ‘публічна, адкрыта папікаць, дакараць, папракаць каго-н.’, *душу вымаць* [4, с. 21] ‘даводзіць да смерці, знішчаць каго-н.’, *ні “бэ” ні “мэ”* [4, с. 310] ‘зусім нічога’; іранічнасць: *пад абцасам* [3, с. 9] ‘у поўным падпарадкаванні’, *аж дрыжаць калені* ‘хто-н. вельмі спалохаўся’; пагардлівасць: *лізаць пяты* [4, с. 257] ‘падлізвацца, падхалімнічаць’, *каб духу не стала* [1, с. 14] ‘выказванне катэгарычнага патрабавання, каб хто-н. тут жа знік і больш не паказваўся’.

У выніку аналізу мовы паэтычных твораў У. Дубоўкі намі быў адзначаны і той факт, што паміж экспрэсіўна-ацэначнай і функцыянальна-стылявой афарбоўкай фразеалагічных адзінак як кампанентамі стылістычнага значэння існуюць складаныя і неаднародныя ўзаемасувязі і суадносіны. Можна прывесці нямала прыкладаў, калі экспрэсіўна-ацэначная афарбоўка сумяшчаецца з функцыянальна-стылявой і паміж імі існуюць прычынна-выніковыя адносіны, г. зн. першая выклікае другую. Чым больш яркую

экспрэсіўна-ацэначную афарбоўку мае фразеалагізм, тым больш ён функцыянальна абмежаваны. Параўнаем, напрыклад, размоўныя выразы *ў загрудкі брацца* [3, с. 92] ‘біцца, весці бойку’, *выйсці суха з мокрых спраў* [3, с. 255] ‘дзеінічаючы ашуканствам, заставацца непакараным’, прастамоўныя *заганяць у магілу* [1, с. 181] ‘даводзіць да смерці’, *дулю ў нос* [4, с. 205] ‘зусім нічога не даць, не атрымаць’. Адмоўная ацэначнасць, уласцівая, напрыклад, фразеалагізму *вушы вянуць* [1, с. 169] ‘каму-н. прыкра, непрыемна слухаць што-н.’, спараджае яго замацаванасць за гутарковым стылем.

Разам з тым у многіх выпадках выкарыстання У. Дубоўкам фразеалагічных адзінак такога сумяшчэння дзвюх афарбовак не назіраецца, яны выступаюць асобна і незалежна адна ад адной. Скажам, фразеалагізм, які мае павышаную афарбоўку або станоўчую ацэначнасць, далёка не заўсёды з’яўляецца кніжным і, наадварот, фразеалагізмы адмоўнай характарыстычнай накіраванасці замацоўваюцца не толькі за гутарковым стылем. Так, напрыклад, фразеалагізм *гордзіеў вузел* [1, с. 183] ‘забытаная справа, складаныя абставіны’ мае адмоўную ацэначнасць, але належыць да разрады кніжных; *уставіць тры грошы* [1, с. 144] ‘умешвацца ў чужыя справы’, *на карак садзіцца* [1, с. 40] ‘поўнасю падпарадкоўваць сабе, выкарыстоўваць каго-н. у сваіх інтарэсах’, *воч не магчы адвесці* [4, с. 84] ‘(не магчы, нельга) перастаць глядзець на каго-, што-н.’ – размоўныя фразеалагізмы, але першыя два – з адмоўнай ацэначнасцю, а апошні – са станоўчай. З гэтай прычыны, як бачым, пры вызначэнні функцыянальнай прыналежнасці фразеалагізма яго экспрэсіўна-ацэначная афарбоўка далёка не заўсёды можа быць надзейным крытэрыем.

Такім чынам, У. Дубоўка ў сваіх паэтычных творах выяўляе выключнае майстэрства ва ўжыванні фразеалагічных адзінак, якія вызначаюцца багатай экспрэсіўна-эмацыянальнай выразнасцю. Але варта адзначыць і той факт, што фразеалагічныя адзінкі набываюць тым больш яркую экспрэсіўна-ацэначную афарбоўку, чым больш яны функцыянальна абмежаваныя. Выкарыстанне гэтых гатовых слоўных комплексаў, гатовых счাপленняў з гатовай формай і з гатовых сэнсам выклікаецца жаданнем паэта ажывіць маўленне, зрабіць выказванне больш яркім, экспрэсіўна і эмацыянальна насычаным, пераканальным.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Дубоўка, У. Выбраныя творы ў двух тамах. Том другі: паэмы, балады, казкі / У. Дубоўка. – Мінск: Беларусь, 1965. – 432 с.

2 Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Вышэйшая школа, 1998. – 271 с.

3 Дубоўка, У. О Беларусь, мая шыпшына...: Выбранае / У. Дубоўка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2002. – 318 с.

4 Дубоўка, У. Залатыя зярняты: казкі / У. Дубоўка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1975. – 351 с.

УДК 811.161.3'373:398.9:159.923.3:[821.161.3:811.161.3 –26

Т. В. Дзямідава

Навук. кір. – В. А. Ляшчынская, д. філал. навук, прафесар

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ ЯКАСЦІ Ё МОВЕ ТВОРАЎ В. БЫКАВА

У артыкуле класіфікуюцца фразеалагізмы адной характарыстычнай ацэнкі – якасці псіхічнага і фізічнага стану чалавека, яго знешнасці, здольнасцей і інш., што выкарыстаны ў творчасці В. Быкава.

Фразеалагізмы мовы твораў В. Быкава з'яўляюцца адным з яркіх вобразна-выяўленчых сродкаў мастацкай літаратуры. З іх значную колькасць складаюць тыя фразеалагізмы, якія не толькі называюць, але і абазначаюць якасць стану, дзеяння, знешняга выгляду чалавека, яго паводзін, разумовай дзейнасці і інш., ці, паводле А. С. Аксамітава, фразеалагізмы якасці [1, с. 114]. Усе фразеалагізмы якасці служаць у творах для ацэнкі, выражэння адносін аўтара да сваіх герояў ці аднаго героя да другога. Паводле таго, што ацэньваецца, фразеалагізмы якасці падзяляюцца на некалькі груп.

Фразеалагізмы якасці псіхічнага стану ў мове твораў В. Быкава прадстаўлены наступнымі, што абазначаюць і ацэньваюць эмоцыю страху: *бы чорт крыжа* 'вельмі моцна (баяцца каго-н., чаго-н.)' (*А калі Барыс Багацька прагаласаваў за калгас, дык зусім не таму, што быў яму рады, а каб дапчы Гужову, з якім даўно быў у сварцы і які бы чорт крыжа баяўся калгаса*) [2, с. 174]; *між молатам і кавадлам* 'у цяжкім становішчы, калі небяспека пагражае з двух бакоў (быць, трапіць, апынуцца)' (*– Трапілі, во што. Між молатам і кавадлам...*) [2, с. 401]; *не на жарт* 'вельмі моцна, грунтоўна (палохацца, трывожыцца, непакоіцца і пад.)' (*Проста ён разумеў тое, чаго не хацелі або не маглі разумець ні старшыня, ні Свіст, ні Глечык, ні Фішар, і гэта не на жарт трывожыла яго*) [3, с. 55]; *ні жывы ні мёртвы* 'страшэнна спалоханы, знямелы' (*Ляжым ні жывыя ні мёртвыя, стаіліся,*